
A lövészárkok arisztokratái vagy háborús kondák. A veteránok és a faszizmus kapcsolatai a két világ- háború között Európában

A hadtörténelem tanulmányozásának egyik új területeként jelent meg az ún. új hadtörténetírás (*new military history*) megközelítése a XX. század második felében. Az ennek jegyében kutatók – támaszkodva a kor társadalomtörténeti kutatásainak módszereire – úgy vélték, hogy a háborúskodás társadalmi jelenségének megértéséhez az egész gazdasági–társadalmi világ megértéséhez van szükség. Az ilyen fajta hadtörténeti vizsgálatok lényege abban állt, hogy olyan jelenségeket vizsgáltak, amelyek részben tartoztak a katonasághoz – ezáltal a valódi hadtörténelemhez. Jelen munka is egy olyan kérdésre keresi a választ, amely számos tudóst megihletett az évszázadok során: vajon mi történik a háború után a katonáskodó emberekkel, milyen lesz számukra a visszaailleszkedés és hogy van-e politikai hasznuk odahaza.

Angel Alcalde az első világháború utáni időszak egyik legfontosabb katonapolitikai kérdésével foglalkozik művében: a kiszolgáltak (más szóval veteránok) helyzetével. A jelen korból visszatekintve egyszerűnek és logikusnak tűnik, hogy a háborúból visszatért veteránok érdekeltek voltak abban, hogy országaik irányítását autoriter vezetők lássák el. A biztonság- és rendteremtés igényével fellépő vezetők – például Benito Mussolini vagy Adolf Hitler – igyekeztek olyan környezetet teremteni, hogy azok hasonlóak legyenek a frontokon tapasztaltakhoz.

A két világháború közötti időszakban több európai országban emeltek volt katonákat az államok élére. Ilyen katona államfő volt Carl Gustaf Emil von Mannerheim (Finnország), Józef Piłsudski (Lengyelország), Horthy Miklós (Magyarország), Ion Antonescu (Románia),

Francisco Franco (Spanyolország) és Philippe Pétain (Franciaország).¹ E névsorba mások könnyedén odaírnák még Mussolinit és Hitlert is, akik harcoltak az első világháború csataterein, de nem tekinthetők tipikus katoná-államfőnek. A kategorizálást természetesen nehezíti, hogy valamilyen módon szinte mindenki részt vett a „Nagy Háborúban”, a csatateri tapasztalatok pedig önmagukban nem garantáltak politikai támogatottságot egy küzdelemben.

A könyv általános címével ellentétben fókuszát az olaszországi eseményekre helyezi, ahol időben viszonylag korán – már 1919-ben – megindult a politikai átalakulás. Az Európában tapasztalt egyéb – például a francia, német és spanyol példák – csak kiegészíteni kívánják az itáliai képet.

A háború, mint tapasztalat nemzetek és nemzedékek felett állónak tekinthető. Egy ilyen rendkívüli esemény megélése – még akkor is, ha hivatásos katonáról van szó – megterhelhette az emberi szervezetet. Ugyanez igaz a társadalom egészére, amely jelentős sebeket szerzett: területeket veszthetett, súlyos árat fizethetett kisebb-nagyobb sikereiért. A győztes-vesztes ellentétpár felállítása sem képes felidézni azt az érzést, amelyet a háború okozott. Egyéni, családi és közösségi tragédiák tetőzték a politikai változásokat, amelyek mindegyike a háborús felet érintette. A halottak mellett ott voltak azok is, akik visszatértek a pokolból – de sebeiket életük végéig magukon kellett viselniük. A különböző sérülések egyaránt jelentettek testi fogyatékoságot (kéz, láb hiánya, állandó sántítás, látásvesztés), mint lelki problémákat (poszttraumás-stressz szindróma, szorongás stb.).

A kiadvány három időbeli egységen keresztül vizsgálja a háborút járt „veteránok” helyzetét és szerepét a politikai életben. A kronológiai bontás a háborúra és annak közvetlen időszakára (1914–1922), az olasz fasizmus megerősödésének idejére (1923–1929) és az újabb háború árnyékának idejére (1929–1940) osztja fel e korszakot. Ezzel együtt a szerző nem tér ki a háborúra való mozgósításban betöltött szerepre, csak a „békeidők” kerülnek előtérbe.

George L. Mosse véleménye szerint a két világháború időszakában történt meg először a politika erőszakossá tétele, amelyben többször

¹ Romsics Ignác: *Honmentők/Honvesztők*. Helikon, Budapest, 2021. 387 o.

találhatunk ex-katonákat és veteránokat. Véleménye szerint miattuk alakult így a helyzet, ugyanis a fronton tapasztalt eseményeket hozták haza egy olyan szférába, ahol ez ilyen formában addig még nem létezett. Mosse elmélete ugyanakkor nem tér ki arra, hogy a századfordulón tapasztalt „véres” események – amelynek szereplői és elszenvedői többnyire baloldali munkások voltak – a politika erőszakossá tételének tipikus példái lehettek. A helyzet újdonságát az jelentette, hogy a háború utáni időszakban nem pusztán az államhatalom tanúsított erőszakos fellépést a baloldaliakkal szemben, hanem jobboldali eszméket valló félkatonai csoportok is bitorolták az erőszak monopóliumát. Ez pedig ilyen értelemben valóban átírta a szabályokat, még ha az agresszió és brutalitás ténye újszerűnek is tűnt. *Richard Bessel* és *Benjamin Ziemann* utal arra, hogy a veteránok többsége francia és német területen inkább pacifista irányzat képviselője maradt és csak kevés százalékuk lépett be fegyveres csoportba (mint például a német *Freikorps*). A katonák legnagyobb részét azok jelentették, akik teljesen apolitikusak kívántak maradni ebben az időszakban, amelyre csak kevés lehetőség nyílt.

A veteránok definíciója korántsem tekinthető egységesnek és többnyire politikai beállítottság mentén oszthatók fel. Ezzel az volt a probléma, hogy – egyénekről lévén szó – nem volt egységes recept a megítélésükre. Carl von Clausewitz óta tudjuk, hogy a háborúban való részvétel a politikai élet egyik szükségszerűségének is tekinthető. Nagy hatással volt rá a francia forradalom (1789) után létrejött tömeghadereg, amely elsődleges feladatának tekintette a haza védelmét, amiért jutalmat is várt. A XIX. században a veteránok különleges szerepet tölthettek be a birodalmak szervezésében – különösen azokban, amelyek külső gyarmatokkal is rendelkeztek. Több regényben találhatunk arra utalást, hogy a hadseregben való szolgálat – még ha tényleges katonai eseményt nem is látott az illető – komoly társadalmi tőkét jelenthetett.

A kutatók úgy vélték, hogy a veteránok hazatérésük után békét és nyugalmat szerettek volna. Egyes csoportok a háborús tapasztalatok miatt egyenesen háború-ellenesek lettek – olyan értelemben, hogy ők nem szerettek volna abban részt venni többet. Mások pacifista hangnemet ütöttek meg, és szerették volna elérni, hogy ilyen többé ne tör-

ténhessen meg. Hasonló logika mentén indultak el azok a csoportok, amelyek saját küzdelmeiket és áldozatvállalásukat szerették volna legitimálni. Az alapvetően szocialista eszmét vallók között ugyanis többen úgy vélték, hogy a háború csak a társadalom gazdagabb középosztályát érinti, míg a többiekkel (például a munkássággal) nem foglalkoztak. A nemzeti lobogó helyett éppen ezért javasolták a vörös zászló használatát, amely a veteránok szemében merő sértésnek tűnt. Nem véletlen, hogy a két csoport között kiélezett vita maradt a kérdés.

A veteránok elnevezése nem egységesen történt a különböző országokban. Angol nyelvterületen használatos volt rájuk az *ex-servicemen* név is a *veteran* mellett. Olaszországban a sokkal támadóbban hangzó *combattenti* (harcosok) névvel illették őket. A szélsőséges belpolitikai viszonyok közepette német területen különböző neveket használtak a katonákra, úgy mint *Kriegopfer* (háborús áldozat), *Frontkämpfer* (frontharcos), *ehemalige Kriegsteilnehmer* (volt háborús résztvevő). Volt ennél sokkal negatívabb elnevezés is, mint például a *Frontschweine* („frontdisznók”) vagy a hátorszáiban szolgálatot teljesítőkre alkalmazott *Etappenschweine* („színpadi disznók”) is. A szélsőséges elnevezés jól követi az országban zajló folyamatokat, így az 1950–60-as években számos kutató nevezte e veteránmozgalmakat jobboldali vagy egyenesen fasiszta szervezeteknek. Ugyanakkor ez a tézis többnyire csak olasz területekre volt jellemző, míg például Franciaországban a veteránszervezetek egyenesen a fasiszmus ellen léptek fel az idők folyamán, és az államot támogatták velük szemben.

A veteránok jobboldalra való tolódása esetében a könyv felteszi a kérdést, hogy vajon melyik történt előbb: a viszonyok kiéleződése bal- és jobboldal között, vagy az önvédelemre való igény. A keletkező vitákat elkerülendő a szerző kiemeli, hogy nem lehet egy ilyen ok-okozati rendszert felállítani a folyamattal kapcsolatban. A „ki kezdte előbb” kezdetű érvelésekkel pontosan az volt a probléma, hogy a fennálló politikai narratívákat (ebben az esetben sérelmeket) mintegy verseny alá helyezte, vagyis a „győztes visz mindent” elve mentén gondolták őket végig. A németek esetében a hazatérő frontkatonák azzal szembesültek, hogy otthonaikban nem fogadják őket olyan szívesen, ahogyan azt ők vélelmezték a távoli csatamezőkön. A különbö-

ző szocialista és kommunista elemek számukra éppen a harcuk utáni fáradalmak kipihenésének akadályai lettek. A kezdeti békétlen időszak után nem véletlen, hogy a növekvő atrocitásokat a katonák sem tűrték: a különböző szabadcsapatok – mint például a *Freikorps* – nemes egyszerűséggel erőszakkal győzte le a baloldali Spartacus mozgalmat, megdöntve ezzel a szocialista kísérletet Németországban. Az ilyen fajta rendteremtés nem volt idegen a katonaságtól, ahogyan ma is sokan tekintenek rájuk hasonló szerepkörben.

A veteránok képviselőit számos szervezet jött létre az évek során, szinte már a küzdelmek közben. Komoly kérdést jelentett, hogy ezek mennyire képviselhetnek politikai nézeteket, mennyire lehetnek egy ideológia mentén szervezhetőek. A korabeli veteránszervezetek nem alakultak egységes politika tömböt, hanem különböző ideológia mentén alakultak meg. Voltak közöttük baloldaliak (többnyire szocialisták), pacifisták, anti-kommunisták, centristák és monarchisták (főként Franciaországban), valamint jobboldaliak és szélsőjobboldaliak. A közös nevezőt ezekben a háborús tapasztalatok jelentették, amely egyszerre lehetett valódi, hosszú frontszolgálat, valamint rövid idejű tartózkodás is. Utóbbi kategóriába tartozott Mussolini és Hitler is, akiknek viszonylag szűk fronttéri tapasztalatai voltak. A kezdeti időszakban létrejövő szervezeteknél érezhető a szociáldemokrácia hatása, különösen az 1917-es év volt döntő számukra. Az oroszországi események – ide értve mindkét forradalmat – alapjaiban rengette meg az antant katonák győzelembe vetett hitét. Kezdetben támogatták a Kerenszkij-féle kísérletet, mivel véleményük szerint ez tehermentesítené őket a csatatereteken.

Olaszország számára a háborús erőfeszítések nem jártak eredménnyel, az isonzói csaták eldöntetlenül maradtak, a caporettoi vereség (1917. október) pedig már az ország területi integritását fenyegette. Ilyen környezetben az oroszországi újabb forradalom híre pánikot szült, különösen intellektuális körökben. Ebben az időben született meg Mussolini egyik legtöbbet olvasott feljegyzése egy új vezető réteg születéséről, amelyet ő *trincerocraziá*-nak, magyarul talán „lövészárok-arisztokráciának” lehetne fordítani. Az utalás egyértelműnek látszik: azok lehetnek ennek tagjai, akik fronttapszталattal rendelke-

tek, az új világban pedig nekik vezető pozíciót kell majd betölteniük. Egyesek úgy vélték, hogy ez volt a tiszta jele annak, hogy Mussolini szakított a szocializmussal és új politikai vizekre evezett.

A katonaság intézményének nem volt jó híre a baloldali (szocialista) körökben, különösen azok rendfenntartásban betöltött szerepe miatt. Több esetben fordult elő az, hogy az állam éppen a katonaságot mozgósította a tüntetéseket szervező szocialisták ellen, nem volt ritka az emberáldozatokat követelő eseménysorozat sem. A háború idején ezek a politikai feszültségek többségükben eltűntek és az állampolgárok – legyenek azok különböző politikai beállítottságúak – a „közös szent cél” érdekében felfüggesztették politikai csatározásaikat. Nem így történt Olaszország esetében, ahol a közélet különösen kiélezett maradt a harcok során, amely a vereségek hatására tovább polarizálódott.

A katonai tapasztalatok említése és ideológiává fejlesztése nem jelentette azt, hogy valaki ténylegesen részt vett ilyen eseményekben. Közelebbről vizsgálva a különböző veteránszervezeteket kiderül, hogy ezek komoly támogatást kaptak a helyi nacionalista fiatalságtól, akiket fűtött a hazaszeretet ezekben az években. Utóbbiakra jellemző volt a katonai értékek magasztalása, egyben a háborús erőfeszítések maximális tisztelete, az ezeket megkérdőjelezők árulónak nevezése.

A fasizmus ideológiájának bemutatása azért is külön nehézség ebben az esetben, mert ideológiai értelemben sosem jelentett egy egységes rendszert. Ez egyedül Olaszországban jöhetett létre, ahol Mussolini és társai dolgozták ki elméleteiket a fasizmus ideológiájáról és rendszeréről. Ezért a két világháború közötti időszakban létrejövő különböző jobboldali csoportosulások nem viselték – nem viselhették – magukon ezeket a neveket, hanem csak kategória megjelölésként szolgálhattak. Alcalde különbséget is tesz az olasz fasizmus és a német náciizmus között, noha ideológiai kapcsolatok léteztek ezek között, mégsem feleltethetők meg egymásnak. Ilyen értelemben az olasz területen történtek nem tekinthetők általános receptnek, hogy kiderítsék a veteránok és egyes jobboldali mozgalmak közötti kapcsolatokat.

A háború utáni „rendrakás” tétele több országban együtt járt a háború utáni viszonyok bizonytalanságával. A társadalomban alapvető

változások jelentek meg a női munka tömegessé tételével, amely sok esetben okozott munkanélküliséget. Más országokban kommunista törekvések szökkentek szárba (Bajorország, Magyarország), míg német területeken a Spartacus mozgalom rázta meg az országot. A „Soha többé háború!” felkiáltást felváltotta a „védjenek meg minket”, amely politikai támogatástért fordult. Nem véletlen, hogy egy ilyen bizonytalan időszakban volt lehetőségük ezeknek a mozgalmaknak arra, hogy a „rend biztosítása” céljából politikai hatalomra tegyenek szert. Az olasz és német viszonyokat összehasonlítva látható, hogy előbbi a háború utáni nyertes helyzetét vereségként élte meg, az utcai atrocitások pedig táptalajt jelentettek a szélsőséges ideológiák számára. A német viszonylatban pedig a gazdasági világválság (1929) és következményei jelentették azt a katalizátort, amely segítette ezen mozgalmak feltörekvését. A veteránok szerepe e két rendszerben teljesen eltérő volt még akkor is, ha jelszavaikban egyezés is található. Olaszországban az események valóban közvetlenül a háború után zajlottak (1919–1920), így az új fasiszta mozgalmakban tényleges katonák vehettek részt, legyenek egészségesek vagy háborús sebeket viselők. A németeknél ugyanez a folyamat tíz évvel később történt meg, ahol a frontkatonák – korukból fakadóan – már nem vehettek részt tevékenyen. Érthető, hogy a náci párt támogatói között csak kis mértékben találunk háborús veteránokat és inkább a forradalmi változásokra mindig is fogékony fiatalság és munkanélküliek soraiból kerültek ki.

Az ideológiák ugyanakkor csak nehezen válhattak népszerűvé és adaptálhatóvá máshol. Egyes szervezetek – mint például a német Stahlhelm – igyekeztek Latin-Amerikában kapcsolatokat és helyi szervezeteket kiépíteni. Hasonlóan csak ők rendelkeztek portugál kapcsolattal. Az olasz fasiszta csoportok esetében ilyen közvetlen kapcsolatot fedezhetünk fel az angol fasiszták esetében, ahonnan például Oswald Mosley is az országba látogatott. A németek esetében inkább elméleti, mintsem gyakorlati kapcsolatokról volt csak szó, a két vezető ismerte egymás munkásságát, de közelebbi kapcsolatot nem építettek ki.

Olaszországban az egyik legerősebb szervezet az ANC (*Associazione Nazionale Combattenti*) volt, amely a kezdeti apolitikus hozzáállását fokozatosan váltotta le fasisztpárti álláspontra, amely végül

1925-ben vált teljessé. Másik komoly szervezet volt a ANMIG (*Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*), amely a háborús sebesült katonákat tömörítette egybe. A vízvázasztó esemény itt 1925-ben volt, ami után a legtöbb veterán-katonai szervezet vagy feloszlott (belső folyamatként, többnyire a fasiszta tagok nyomására), vagy önként csatlakoztak a fasiszta ügryhöz. Innentől kezdve a politika hadszínterén a veteránok neve (és törekvéseik) eggyé váltak a fasisz-mussal és Mussolinival, akinek törekvéseit támogatták. Hasonló történt Franciaországban is az 1930-as években, ahol számos szélsőjobb-oldali szervezet és párt jött létre. Ezek közül az egyik legnagyobb a Tűzkeresztes mozgalom (*Croix de Feu*) volt. Az 1927-ben létrehozott csoport célja eredetileg a veteránok összefogása lett volna, azonban François de la Rocque ezredes csatlakozásával a mozgalom rövid idő alatt radikalizálódott. Nagy népszerűségnek örvendtek a gazdasági nehézségektől sújtott Franciaországban, több százezres követőtáborral és külön fegyveres szármnyal is rendelkeztek az 1930-as évek közepére.² A politikailag független veteránok eszméjét az ilyen csoportosulások működése, az újabb lehetséges konfliktus előszele, majd a tényleges katonai akciók söpörték le végleg a színről, a kérdés pedig okafogyottá vált.

A könyv végén átfogó irodalom- és forrásjegyzék található különböző nyelveken megjelent munkákról, amelyek segítik az olvasót a tájékozódásban. Külön előny, hogy a szerző kiadott és kiadatlan forrásokat egyaránt felhasznált írásához, így a téma iránt érdeklődést tanúsító olvasó is örömmel kereshet benne elérhető írásokat. A kötet végén szereplő indexben földrajzi- és személynévmutató kapott helyet, kiegészülve több, a téma szempontjából fontos fogalommal. Ez azok számára lehet hasznos, akik gyorsan szeretnének egy problémára rátalálni.

Ángel Alcalde: *War Veterans and Fascism in Interwar Europe*. (Háborús veteránok és a fasisz-mus Európában a két világháború között). Cambridge University Press, 2017. 314 o.